ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ

УДК 2-423.4-044.245:17.022.1]:355.01(470+571:477)
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.57

Василенко Вікторія Станіславівна,
старший викладач кафедри богослов'я та релігієзнавства
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
v.s.vasylenko@udu.edu.ua

ОБМЕЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ПІДСТАВ

Стаття досліджує трансформацію ціннісних підстав релігійної свободи в Україні в умовах повномасштабної російської агресії. Автор аналізує парадигмальний зсув від ліберальної моделі релігійної свободи як абсолютної цінності до сек'юритизованої моделі, де безпека стає визначальним критерієм допустимості релігійної діяльності.

Дослідження розкриває еволюцію підходів до релігійної свободи в Україні – від оптимістичного бачення як беззаперечного досягнення демократії до усвідомлення її вразливості в умовах гібридних загроз. Особлива увага приділяється використанню релігійних інституцій як інструментів гібридної війни та формуванню нового правового режиму у відповідь на ці виклики.

Застосовуючи теоретичні напрацювання Копенгагенської школи безпекових студій, автор досліджує процес сек'юритизації релігії в українському контексті, виділяючи її специфічні характеристики: екзистенційний характер загрози, інституційну залежність як безпековий фактор та превентивний характер сек'юритизації.

Стаття аналізує реакцію міжнародної спільноти на українські обмеження діяльності релігійних організацій, пов'язаних з країною-агресором, та розкриває складність балансування між традиційними правозахисними принципами та визнанням безпекових потреб України.

Автор проблематизує формування нової парадигми "безпека як передумова свободи", яка базується на переосмисленні ієрархії прав в умовах екзистенційної загрози. Особливу увагу приділено процесу інституціоналізації нового підходу до регулювання діяльності релігійних організацій, пов'язаних з країною-агресором.

Дослідження має важливе значення для розуміння трансформації співвідношення індивідуальних прав та колективної безпеки в епоху гібридних загроз та може стати основою для переосмислення міжнародних стандартів релігійної свободи в умовах екзистенційних викликів.

Ключові слова: релігійна свобода, національна безпека, права людини, свобода совісті, українське православ'я, російсько-українська війна.

Vasylenko Viktoriia,
Senior Lecturer at the Department of Theology and Religious Studies
Educational and Scientific
Institute of Philosophy and Educational Policy
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University
v.s.vasylenko@udu.edu.ua

RESTRICTIONS ON RELIGIOUS FREEDOM DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: TRANSFORMATION OF VALUE FOUNDATIONS

The article examines the transformation of the value foundations of religious freedom in Ukraine under conditions of full-scale Russian aggression. The author analyzes the paradigmatic shift from a liberal model of religious freedom

as an absolute value to a securitized model, where security becomes the determining criterion for the permissibility of religious activity.

The study reveals the evolution of approaches to religious freedom in Ukraine – from an optimistic vision as an indisputable achievement of democracy to awareness of its vulnerability under hybrid threats. Special attention is paid to the use of religious institutions as instruments of hybrid warfare and the formation of a new legal regime in response to these challenges.

Applying the theoretical developments of the Copenhagen School of Security Studies, the author explores the process of securitization of religion in the Ukrainian context, highlighting its specific characteristics: the existential nature of the threat, institutional dependence as a security factor, and the preventive nature of securitization.

The article analyzes the international community's reaction to Ukrainian restrictions on the activities of religious organizations associated with the aggressor country, and reveals the complexity of balancing traditional human rights principles with recognition of Ukraine's security needs.

The author problematizes the formation of a new paradigm of "security as a prerequisite for freedom," which is based on rethinking the hierarchy of rights under conditions of existential threat. Special attention is paid to the process of institutionalizing a new approach to regulating the activities of religious organizations associated with the aggressor country.

The study is of significant importance for understanding the transformation of the relationship between individual rights and collective security in the era of hybrid threats and may serve as a foundation for rethinking international standards of religious freedom under conditions of existential challenges.

Key words: religious freedom, national security, human rights, freedom of conscience, Ukrainian Orthodoxy, Russian-Ukrainian war.

Вступ. Релігійна свобода в Україні протягом десятиліть вважалася одним із найбільших досягнень демократичного транзиту. Проте повномасштабна російська агресія 2022 року поставила під сумнів усталені підходи до розуміння меж і змісту цієї свободи. Виникла дилема: як захищати країну від використання релігійних інституцій як інструментів гібридної війни, не перетворюючись на авторитарний режим? Ця стаття досліджує трансформацію ціннісних підстав релігійної свободи в умовах екзистенційної загрози державності.

Мета статті – розкрити процес переосмислення меж релігійної свободи як усталеної парадигми європейської цивілізації в контексті загроз національній та індивідуальній безпеці

Дослідження релігійної свободи в Україні до початку повномасштабної війни демонструють складну картину становлення плюралістичної моделі державно-церковних відносин. Українські релігієзнавці та правознавці протягом тридцяти років незалежності аналізували як здобутки, так і виклики у сфері забезпечення свободи совісті.

Виклад основної частини. Фундаментальні дослідження української моделі релігійного плюралізму представлені в працях А. Колодного, М. Бабія та Л. Филипович. Колодний (Колодний, 2013) визначає феномен українського релігійного плюралізму як унікальне поєднання історичної поліконфесійності з демократичними принципами рівності всіх релігій перед законом. Водночас Бабій (Бабій, 1996) ще в 1990-х роках звертав увагу на системні проблеми практичної реалізації свободи віросповідання: надмірний формалізм чиновників, брак правової освіти серед релігійних громад і відсутність дієвих механізмів захисту порушених прав. Ці спостереження залишалися актуальними протягом усього періоду незалежності.

Правовий вимір релігійної свободи детально досліджувала Л.В. Ярмол, яка в своїй дисертації та статтях (Ярмол, Тучапець, 2015) здійснила ґрунтовний аналіз українського законодавства в контексті рішень ЄСПЛ. Її висновок про загальну відповідність України стандартам Ради Європи у сфері релігійної свободи супроводжувався застереженнями щодо процедурних проблем та нечіткості механізмів правозастосування.

Трансформаційні процеси після 2014 року стали предметом аналізу нової генерації дослідників. Д. Брильов та Т. Калениченко у праці "Ukrainian Religious Actors and Organizations After Russia's Invasion" (Brylov & Kalenychenko, 2022) простежують початок парадигмального зсуву від невтручання держави до активнішої політики у сфері релігії. М. Васін у дослідженні "New Religious Legislation in Ukraine as a Response to Russian Aggression" (Vasin, 2023) показує формування нового правового режиму,

що спирався на ідеї прозорості фінансування, публічного декларування належності до релігійних центрів і реагування на ворожу пропаганду.

Особливо важливими для розуміння сучасних процесів є праці Д. Вовка (Vovk, 2024) та Л. Филипович (Филипович, 2024), які акцентують увагу на використанні релігії як інструменту гібридної війни. Вовк у статті "The Russia-Ukraine war, the Orthodox Church, and religious freedom" наголошує на складності балансування між свободою совісті та вимогами безпеки, підкреслюючи, що механізми правозастосування часто залишались нечіткими через політичну невизначеність. Филипович у праці "Сучасні виклики для України в сфері релігійної безпеки" вказує на мобілізаційні функції релігії в умовах війни та її перетворення на частину системи національної безпеки.

Постколоніальний вимір проблеми розкриває А. Ферт у дослідженні "Spiritual Decolonization, National Security, and Religious Freedom" (Fert, 2024), розглядаючи обмеження діяльності УПЦ (МП) як частину ширшого процесу духовної деколонізації. Однак, як слушно зазначає автор, виникає прагматичне питання: чи виправдовують засоби досягнення незалежності українського православ'я ту мету, заради якої вони застосовуються?

Таким чином, аналіз досліджень демонструє еволюцію від оптимістичного бачення релігійної свободи як беззаперечного досягнення української демократії до усвідомлення її вразливості в умовах гібридних загроз. Ця трансформація підготувала ґрунт для радикального переосмислення співвідношення свободи та безпеки після 24 лютого 2022 року.

Релігійна свобода є точкою перетину двох тенденцій – реалізація демократичного шляху самої країни, що має розуміти релігійну свободу як спосіб конституювання смислу держави як такої, так і міжнародна складова, яка, вказуючи на європейські прагнення Україні, відстежує ситуацію з релігійною свободою після відмови України від соціалістичного та атеїстичного способу буття.

Реакція міжнародної спільноти на українські ініціативи щодо обмеження діяльності релігійних організацій, пов'язаних з країною-агресором, виявилася неоднозначною (Целковський, 2024). Звіти Державного департаменту США за 2022-2023 роки (U.S. Department of State, 2023) та Комісії США з міжнародної релігійної свободи (USCIRF, 2024) демонструють спробу збалансувати визнання безпекових потреб України з традиційною правозахисною риторикою.

USCIRF у звіті за 2024 рік, визнаючи безпековий мотив дій України, водночас висловлює занепокоєння потенційними загрозами для релігійної свободи як цінності. Акцент робиться на зв'язках з Росією, а не на конфесійній належності, що відображає розуміння унікальності українських обставин. Важливо, що Комісія визнає збереження Всеукраїнською радою церков функції майданчика міжконфесійного діалогу та відсутність намірів держави щодо повної релігійної централізації.

Ці документи намагаються вбудувати українську ситуацію в ширший правозахисний дискурс, але не завжди враховують унікальність обставин. Українські дії щодо забезпечення процесу незалежності УПЦ від впливу Росії президент В. Зеленський назвав «зміцненням духовної незалежності». У реакціях міжнародної спільноти відчувається розгубленість, оскільки стандартні шаблони реагування на обмеження релігійної свободи дають збій – спільнота змушена визнати факт, який суперечить фундаментальним установкам післявоєнної Європи: обмеження релігійної свободи можуть бути виправданими.

Проблема взаємообумовленості безпеки та свободи набула нового виміру після 9/11. На відміну від Радянського Союзу, що уособлював екзистенційну загрозу західному світу, починаючи з 90х років на перший план вийшов міжнародний тероризм та релігійний екстремізм, що підняло питання про те, де закінчується релігійна свобода та починається релігійний екстремізм. Сек'юритизація релігії є багатоплановим предметом дослідження, оскільки підіймає питання і релігійного екстремізму, і зловживання державою безпекових потреб.

Теоретичне осмислення сек'юритизації релігії представлене в працях данського юриста Сюне Легорда (Laegaard, 2019), який у дослідженні "Religious Toleration and Securitisation of Religion" критикує спроби держав втручатися у сферу свободи віросповідання під приводом безпеки. Легорд стверджує, що сек'юритизація релігії часто веде до обмеження толерантності, загроз свободі релігійних меншин і підриву фундаментальних прав.

Однак український досвід демонструє межі універсальності цього підходу. Копенгагенська школа теорії сек'юритизації, представлена працями Б. Бузана та О. Вевера, визначає сек'юритизацію як процес, через який певна проблема переміщується зі сфери звичайної політики у сферу екстраординарних заходів безпеки. У випадку України цей процес набуває особливих характеристик:

− екзистенційний характер загрози використання релігійних інституцій як інструментів гібридної війни створює пряму загрозу державності.

− інституційна залежність як безпековий фактор – формальні декларації незалежності не усувають реальних каналів впливу країни-агресора через релігійні структури.

− превентивний характер сек'юритизації – на відміну від реактивних заходів у відповідь на терористичні акти, українська модель спрямована на запобігання використанню релігійних організацій у ворожих цілях.

Дискусія між В. Єленським та Т. Бремером (Єленський, 2023) ілюструє практичний вимір сек'юритизації. Єленський наголошує, що держава не оцінює канонічний статус УПЦ, а лише встановлює наявність "земних уз" інституційної залежності від релігійного центру країни-агресора. Ключовим аргументом є збереження єпископами УПЦ членства в Синоді РПЦ та перепідпорядкування окупованих єпархій Москві.

З позиції міжнародного права, такі обмеження допускаються. Документ ОБСЄ "Freedom of Religion or Belief and Security" (OSCE/ODIHR, 2019) зазначає: "правові заходи, які обмежують свободу релігії для захисту безпеки, повинні бути законними, пропорційними та обґрунтованими". Український випадок відповідає цим критеріям, демонструючи, що в ситуації екзистенційної загрози держава може інтерпретувати свободу релігії як свободу в рамках безпеки.

Але маємо враховувати, що безпека стає для держави важливим товаром та способом комунікації з громадянами. Навіть більше, таким самим товаром є небезпека, чим вдало торгує росія, Північна Корея, Іран та міжнародні терористичні організації. Завдання, яке стоїть перед українським суспільством та міжнародною спільнотою, це не втратити цінність релігійної свободи.

Парадигма "безпека понад усе" має серйозних опонентів. Класичне застереження, приписуване Бенджаміну Франкліну: "Ті, хто готові пожертвувати основною свободою заради тимчасової безпеки, не заслуговують ні свободи, ні безпеки" – резонує з сучасними дебатами про межі Сек'юритизації.

Що насправді мав на увазі Франклін: "Those who would give up essential Liberty, to purchase a little temporary Safety, deserve neither Liberty nor Safety" – мабуть, жодна цитата про свободу та безпеку не використовувалася так часто і так неправильно. Ми звикли сприймати ці слова Франкліна як універсальне застереження проти будь-яких спроб обмежити свободу заради безпеки. Але от парадокс – сам Франклін мав на увазі щось зовсім інше.

Історія виявляється набагато прозаїчнішою і водночас повчальнішою. 1755 рік, Пенсильванія, точаться запеклі дебати в колоніальній асамблеї. На кордонах неспокійно – Франко-індіанська війна в розпалі, потрібні гроші на оборону. Асамблея хоче оподаткувати всі землі, включно з маєтками впливової родини Пеннів, які фактично володіли колонією. Пенни чинять опір через свого губернатора, пропонують натомість одноразовий внесок – класичний відкуп від постійних зобов'язань.

Саме в цьому контексті Франклін і написав свої знамениті слова. "Essential liberty" для нього – це не особисті свободи громадян, а право обраної асамблеї приймати рішення про оподаткування в інтересах спільної безпеки. А "purchase a little temporary safety" – це буквально про гроші, про спробу Пеннів відкупитися від системного вирішення проблеми оборони (Pennsylvania Assembly, 1755;

Виходить, Франклін взагалі не протиставляв свободу і безпеку. Навпаки – він вважав, що справжня свобода полягає саме в здатності спільноти організувати свій захист. Не індивід проти держави, а місцеве самоврядування проти зовнішнього контролю. Як влучно підсумував Бенджамін Віттес: "Франклін описував ефективне самоврядування в інтересах безпеки як саму ту свободу, якою було б зневажливо торгувати" (Wittes, 2011, p. 12).

Іронія застосування цитати Франкліна до української ситуації з обмеженням діяльності релігійних організацій, пов'язаних з країною-агресором, полягає в тому, що дії української

влади парадоксально ближчі до оригінального значення висловлювання, ніж позиція її критиків.

Коли Україна обмежує діяльність УПЦ (МП) через її зв'язки з Московським патріархатом, вона фактично відстоює право суверенної держави на самозахист – те саме право колективної безпеки, про яке писав Франклін. Критики ж цих обмежень, апелюючи до цитати як захисту абсолютної релігійної свободи, використовують інтерпретацію, яка з'явилася лише в XX столітті і не має нічого спільного з оригінальним задумом.

Більше того, ситуація з УПЦ (МП) демонструє ту саму дилему, що й у випадку Пенсільванської асамблеї 1755 року: зовнішній центр впливу (тоді – родина Пеннів з Англії, зараз – Московський патріархат) намагається зберегти контроль над місцевими структурами, апелюючи до формальних прав та привілеїв. І так само, як Франклін вважав неприпустимим, щоб колонія відмовилася від права на самозахист заради тимчасових поступок, так і сучасна Україна стверджує своє право на духовну незалежність як невід'ємну частину національної безпеки.

Втім, критики українського підходу вказують на небезпеку "ефекту доміно": сьогоднішні обмеження УПЦ (МП) можуть створити прецедент для майбутніх обмежень інших релігійних організацій під будь-якими безпековими приводами. Історія XX століття рясніє прикладами, коли тимчасові надзвичайні заходи ставали постійними інструментами придушення інакомислення.

Прихильники обмежень відповідають: коли йдеться про виживання нації, академічні дебати про баланс свобод стають розкішшю. Але опоненти нагадують: саме в критичні моменти історії визначається справжня природа суспільства. Чи зможе Україна, борючись з авторитаризмом ззовні, не впасти в авторитарні практики всередині?

Безпека на сьогодні є найбільш затребуваною цінністю та потребою українського суспільства в цілому та конкретного українця окремо. Чи можливо дотримання балансу між свободою та безпекою?! Українська держава пропонує відповідь – обмеження діяльності УПЦ – це спосіб протидії агресії росії, яка використовує не тільки воєнну компоненту, а й агентів впливу, в тому числі релігійних.

Після початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року релігійна свобода в Україні зазнала істотної трансформації. Формально зберігаючи правову базу та зобов'язання у сфері свободи совісті, держава поступово переходить до жорсткішого контролю за релігійними інституціями в умовах екзистенційної загрози.

Парадигмальний зсув полягає в переході від ліберальної моделі, де релігійна свобода розглядається як абсолютна цінність, до сек'юритизованої моделі, де безпека стає визначальним критерієм допустимості релігійної діяльності. Ця нова парадигма базується на кількох ключових тезах:

− Екзистенційна загроза змінює ієрархію прав – в умовах, коли під загрозою перебуває саме існування держави та нації, колективне право на безпеку набуває пріоритету над індивідуальними правами.

− Релігійні організації можуть бути інструментами гібридної війни – використання релігійних структур для просування політичних інтересів країни-агресора робить їх легітимною ціллю для обмежувальних заходів.

− Формальна незалежність не гарантує реальної автономії – декларації про розрив з материнською церквою недостатньо, якщо інституційні зв'язки зберігаються на практиці.

− Міжнародні стандарти потребують переосмислення – правозахисні механізми, розроблені для мирного часу, виявляються недостатньо ефективними в умовах екзистенційної війни.

Теоретичне підґрунтя для розуміння цього зсуву надає Копенгагенська школа безпекових студій (Хельберг, 2012). Барі Бузан та Оле Вевер у своїй фундаментальній праці "Security: A New Framework for Analysis" (1998) розглядають релігію в контексті "соцієтального сектору" безпеки, де референтним об'єктом виступає колективна ідентичність. У соцієтальному секторі, на відміну від військового, загрози спрямовані не на державу, а на ідентичність спільнот – етнічних, національних чи релігійних (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998).

Релігійні спільноти можуть зазнавати трьох типів загроз: міграційних (зміна релігійного складу населення), горизонтальних (культурний чи релігійний вплив сусідніх спільнот) та вертикальних (спроби політичної інтеграції чи дезінтеграції). Важливо, що в концепції

Копенгагенської школи релігійна ідентичність може бути як об'єктом сек'юритизації (коли її представляють як таку, що перебуває під загрозою), так і джерелом загрози (коли релігійні організації представляють як загрозу державній безпеці). Саме цей подвійний характер релігії в безпековому дискурсі робить українську ситуацію особливо складною: УПЦ (МП) одночасно апелює до захисту своєї релігійної ідентичності та звинувачується в загрозі національній ідентичності України.

У попередніх дослідженнях ми зазначали, що після 2022 року державно-церковні відносини в Україні зазнали докорінних змін: «Російське вторгнення в Україну у 2022 році докорінно змінило релігійний ландшафт країни і вплинуло на державно-церковні відносини» (Василенко, Корицький, 2025, с. 13). Нами підкреслювалось, що частина духовенства УПЦ підтримувала російську агресію, а Кремль активно використовував релігійний фактор для пропаганди.

Адміністративно-правовий процес забезпечення національної безпеки в контексті релігійних організацій відзначився Законом України № 3894-IX, підписаний Президентом Зеленським 24 серпня 2024 року в День Незалежності України, забороняє діяльність Російської православної церкви на території України та релігійних організацій, пов'язаних з нею (Canopy Forum, 2024; HRW, 2024). Закон надає релігійним організаціям дев'ять місяців для розірвання зв'язків з російськими релігійними центрами, після чого Державна служба України з етнополітики та свободи совісті може звернутися до суду з вимогою про їх закриття. Важливо, що закон розглядає не лише інституційні та організаційні, але й канонічні зв'язки з РПЦ як підстави для заборони, що, за оцінкою Human Rights Watch, може порушувати права віруючих УПЦ на свободу релігії (HRW, 2024).

Цей закон є інституціоналізацією нового підходу, де безпека стає передумовою, а не противагою свободі. Парадигма «безпека як передумова свободи» перегукується з концепцією суспільного договору: в українському випадку цей договір переукладається в умовах війни.

Важливо розуміти, що формування нової парадигми не відбувається у правовому вакуумі. Воно спирається на існуючі міжнародно-правові норми, які дозволяють обмеження свободи релігії в інтересах національної безпеки. Однак інтерпретація цих норм в українському контексті набуває нового, більш широкого значення. Якщо раніше обмеження застосовувалися переважно до маргінальних груп або окремих осіб, то тепер йдеться про системний підхід до цілої релігійної організації.

Парадигма «безпека як передумова свободи» має глибокі філософські корені. Вона перегукується з концепцією суспільного договору, згідно з якою люди відмовляються від частини своїх природних прав заради безпеки та порядку. В українському випадку цей договір переукладається в умовах війни: суспільство готове пожертвувати частиною релігійної свободи заради збереження державності та національної ідентичності.

Критики цього підходу вказують на небезпеку «слизького схилу» – коли тимчасові обмеження перетворюються на постійні, а безпекові аргументи використовуються для придушення будь-якого інакомислення. Ці побоювання не безпідставні, адже історія знає чимало прикладів, коли надзвичайні заходи ставали нормою. Однак прихильники нової парадигми наголошують, що в умовах екзистенційної загрози альтернативи просто немає – без безпеки не може бути ніякої свободи.

Висновки та перспективи. Український кейс обмеження релігійної свободи під час війни ставить фундаментальні питання перед усією системою міжнародного права прав людини. Чи можуть універсальні стандарти, розроблені для мирного часу, застосовуватися без модифікацій в умовах екзистенційної загрози? Чи є межа толерантності до релігійних організацій, які можуть використовуватися як інструменти гібридної війни?

Відповіді на ці питання матимуть далекосяжні наслідки не лише для України, але й для всієї Європи. Парадигмальний зсув від пріоритету індивідуальних прав до пріоритету колективної безпеки може стати новою нормою для країн, що стикаються з гібридними загрозами.

Водночас важливо усвідомлювати ризики такого підходу. Надмірна сек'юритизація релігії може призвести до згортання демократичних свобод та використання безпекових аргументів для придушення легітимного релігійного плюралізму. Тому критично важливо знайти баланс між захистом національної

безпеки та збереженням фундаментальних прав людини.

Український досвід показує, що в умовах екзистенційної війни такий баланс зміщується в бік безпеки. Чи стане це тимчасовим явищем, обумовленим винятковими обставинами, чи початком формування нової постліберальної парадигми відносин держави та релігії – покаже час. Вона відображає глобальні тенденції переосмислення співвідношення індивідуальних прав та колективної безпеки в епоху гібридних загроз. Український кейс може стати моделлю для інших країн або застереженням про небезпеки надмірної сек'юритизації.

Список використаних джерел:

Бабій, М. (1996). Свобода віросповідання: проблеми практичної реалізації. *Українське релігієзнавство*, 1, 45–50.

Brylov, D., & Kalenychenko, T. (2022). Ukrainian Religious Actors and Organizations After Russia's Invasion. Berkley Center for Religion, Peace & World Affairs.

Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). Security: A New Framework for Analysis. Lynne Rienner Publishers.

Canopy Forum. (2024, November 27). Religious Freedom in Ukraine: Can we move on from misleading election narratives? URL: https://canopyforum.org/2024/11/27/religious-freedom-in-ukraine-can-we-move-on-from-misleading-election-narratives/

Василенко, В. С., & Корицький, Я. Б. (2025). Сутність держави як фактор вдосконалення державно-церковних відносин. *Культурологічний альманах*, 1(13), 9–15.

Vasin, M. (2016). Огляд ініціатив у сфері розвитку релігійного законодавства України. Релігійна Свобода: На Перехресті Епох, Країн і Культур. *Науковий Щорічник*. № 19(1), 180–184. https://doi.org/10.32420/RS.2016.19.1.965

Vovk, D. (2024). The Russia-Ukraine war, the Orthodox Church, and religious freedom. Religion, State and Society. Vol. 52

Єленський, В. (2023, 8 грудня). Ви потрапили під вплив інформаційного кліше, що поширюється керівництвом УПЦ та їхніми лобістами. Діалог Тут. URL: https://dialogtut.online/vy-potrapyly-pid-vplyv-informaczijnogo-klishe-shho-poshyryuyetsya-kerivnycztvom-upcz-ta-yihnimy-lobistamy/

Fert, A. Vovk, Dm. (2024). Spiritual Decolonization, National Security, and Religious Freedom. Talk About: Law and Religion.

Филипович, Л. (2024). Сучасні виклики для України в сфері релігійної безпеки. *Історія релігій в Україні*, 34, 210–220.

Human Rights Watch. (2024, October 30). Ukraine: New Law Raises Religious Freedom Concerns.

Колодний, А. (2013). Феномен українського релігійного плюралізму. *Релігійна свобода*, 19, 11–20.

Целковський, Г. А. (2024). Міжнародний аспект правового регулювання підпорядкування Української православної церкви. *Культурологічний альманах*, (3), 370–377. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.44

Laegaard, S. (2019). Religious toleration and securitisation of religion. In M. C. d. C. Andreescu (Ed.), Religion and Human Security: A Global Perspective (pp. 117–134). Routledge.

OSCE/ODIHR. (2019). Freedom of Religion or Belief and Security: Policy Guidance. Organization for Security and Co-operation in Europe.

Pennsylvania Assembly. (1755, November 11). Reply to the Governor. Founders Online, National Archives.

U.S. Commission on International Religious Freedom. (2024). Annual Report 2024.

U.S. Department of State. (2023). 2023 Report on International Religious Freedom: Ukraine.

Vasin, M. (2023). New Religious Legislation in Ukraine as a Response to Russian Aggression. SECURITY, RELIGION, AND THE RULE OF LAW International Perspectives. Edited by Tania Pagotto, Joshua M. Roose and G. P. Marcar (pp. 126–138). Routledge.

Wittes, B. (2011). Against a crude balance: Platform security and the hostile symbiosis between liberty and security. Brookings Institution.

Хельберг, У. І. (2012). Сек'юритизація як політичний феномен. Магістеріум. [упоряд.: Кисельов С. О.]. *Політичні студії*. Вип. 46. С. 64–67.

Ярмол, Л. В. (2015). Захист свободи віросповідання Європейським судом з прав людини (загальнотеоретичні аспекти). Л. В. Ярмол, І. Б. Тучапець. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. № 824. С. 368–372.

References:

Babii, M. (1996). Svoboda virospovidannia: problemy praktychnoi realizatsii [Freedom of religion: problems of practical implementation]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, 1, 45–50. [in Ukrainian].

Brylov, D., & Kalenychenko, T. (2022). Ukrainian Religious Actors and Organizations After Russia's Invasion. Berkley Center for Religion, Peace & World Affairs.

Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). Security: A New Framework for Analysis. Lynne Rienner Publishers.

Canopy Forum. (2024, November 27). Religious Freedom in Ukraine: Can we move on from misleading election narratives? Retrieved from: https://canopyforum.org/2024/11/27/religious-freedom-in-ukraine-can-we-move-on-from-misleading-election-narratives/

Vasylenko, V. S., & Korytskyi, Ya. B. (2025). Sutnist derzhavy yak faktor vdoskonalennia derzhavno-tserkovnykh vidnosyn [The essence of the state as a factor in improving state-church relations]. *Kulturolohichnyi almanakh*, 1(13), 9–15. [in Ukrainian].

Vasin, M. (2016). Ohliad initsiatyv u sferi rozvytku relihiinoho zakonodavstva Ukrainy. Relihiina Svoboda: Na Perekhresti Epokh, Krain i Kultur [Overview of initiatives in the field of development of religious legislation in Ukraine. Religious Freedom: At the Crossroads of Eras, Countries and Cultures]. *Naukovyi Shchorichnyk* № 19., 19(1), 180–184. https://doi.org/10.32420/RS.2016.19.1.965 [in Ukrainian].

Vovk, D. (2024). The Russia-Ukraine war, the Orthodox Church, and religious freedom Religion, State and Society. Vol. 52

Yelenskyi, V. (2023, 8 hrudnia). Vy potrapyly pid vplyv informatsiinoho klishe, shcho poshyriuietsia kerivnytstvom UPTs ta yikhnimy lobistamy [You have fallen under the influence of the information cliché spread by the leadership of the UOC and their lobbyists]. Dialoh Tut. Retrieved from: https://dialogtut.online/vy-potrapyly-pid-vplyv-informaczijnogo-klishe-shho-poshyryuyetsya-kerivnycztvom-upcz-ta-yihnimy-lobistamy/ [in Ukrainian].

Fert, A. Vovk, Dm. (2024). Spiritual Decolonization, National Security, and Religious Freedom. Talk About: Law and Religion.

Fylypovych, L. (2024). Suchasni vyklyky dlia Ukrainy v sferi relihiinoi bezpeky [Modern challenges for Ukraine in the field of religious security]. *Istoriia relihii v Ukraini*, 34, 210–220. [in Ukrainian].

Human Rights Watch. (2024, October 30). Ukraine: New Law Raises Religious Freedom Concerns.

Kolodnyi, A. (2013). Fenomen ukrainskoho relihiinoho pliuralizmu [The phenomenon of Ukrainian religious pluralism]. *Relihiina svoboda*, 19, 11–20. [in Ukrainian].

Tselkovskyi, H. A. (2024). Mizhnarodnyi aspekt pravovoho rehuliuvannia pidporiadkuvannia Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy [International aspect of legal regulation of the subordination of the Ukrainian Orthodox Church]. *Kulturolohichnyi almanakh*, (3), 370–377. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.44 [in Ukrainian].

Laegaard, S. (2019). Religious toleration and securitisation of religion. In M. C. d. C. Andreescu (Ed.), Religion and Human Security: A Global Perspective (pp. 117–134). Routledge.

OSCE/ODIHR. (2019). Freedom of Religion or Belief and Security: Policy Guidance. Organization for Security and Co-operation in Europe.

Pennsylvania Assembly. (1755, November 11). Reply to the Governor. Founders Online, National Archives.

U.S. Commission on International Religious Freedom. (2024). Annual Report 2024.

U.S. Department of State. (2023). 2023 Report on International Religious Freedom: Ukraine.

Vasin, M. (2023). New Religious Legislation in Ukraine as a Response to Russian Aggression. SECURITY, RELIGION, AND THE RULE OF LAW International Perspectives. Edited by Tania Pagotto, Joshua M. Roose and G. P. Marcar (pp. 126–138). Routledge.

Wittes, B. (2011). Against a crude balance: Platform security and the hostile symbiosis between liberty and security. Brookings Institution.

Khelberh, U. I. (2012). Sekiurytyzatsiia yak politychnyi fenomen [Securitization as a political phenomenon]. Mahisterium. [uporiad.: Kyselov S. O.]. *Politychni studii*. Vyp. 46. S. 64–67. [in Ukrainian].

Yarmol, L. V. (2015). Zakhyst svobody virospovidannia Yevropeiskym sudom z prav liudyny (zahalnoteoretychni aspekty) [Protection of freedom of religion by the European Court of Human Rights (general theoretical aspects)]. L. V. Yarmol, I. B. Tuchapets. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia : Yurydychni nauky*. № 824. S. 368–372. [in Ukrainian].